

Regional koncentration ophører i de industrialiserede lande

Sven Illeris

Indlæg og notater om samfundets udvikling og planlægning starter tit omtrent sådan: »I betragtning af at befolkning og erhverv koncentrerer mere og mere, så...«. I skoler, på universiteter og igennem massemedier er det nemlig slået fast med syvtommersøm, at industrialiseringen har medført en sammenstuvning i storbyerne og en affolkning af resten af landene.

I de seneste år er der imidlertid i de industrialiserede vestlige lande sket det modsatte. Den geografiske koncentration af befolkning og erhverv er ophørt (hvilket ikke udelukker, at der fortsat kan foregå en økonomisk koncentration). Det er i den grad kommet bag på alle samfundsforskere, at den amerikanske demograf Zelinsky afsluttede et seminar med følgende salut:

»Det har *ikke* været nogen særlig velkommen opgave for befolkningsforskere at arbejde med de ændrede flyttestrømme i USA og samtidig i andre lande. Faktisk synes nogle af vore kolleger at ønske at ændringerne aldrig var sket, fordi vi var så uforberedt på dem; en overgang prøvede nogle at bestride forandringen, indtil den blev ubestridelig...«

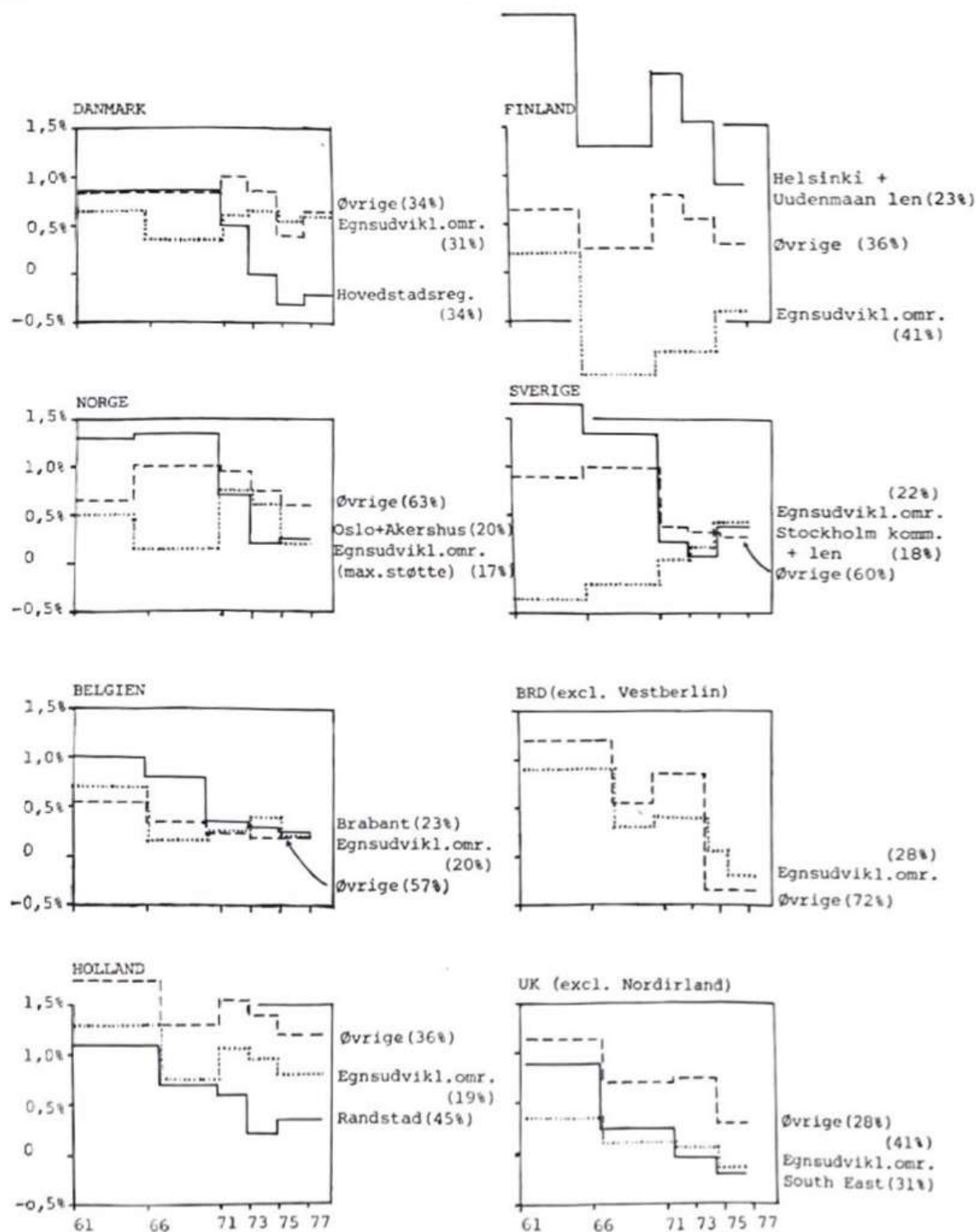
Det er altså meget generende og minder os alt for meget om at vore ansigter stadig er fulde af æg efter de vildt forføjlede gamle prognoser...

Vi, der forsker i flytninger, har længe underkastet os to trossætninger, der så at sige har gjort det ud for axiomer, nemlig: At nettoflytning fra land til by er en del af tingenes naturlige orden, fastlagt af Vorherre og hinsides al kritisk ransagelse; samt at økonomiske motiver har været og er fuldt ud tilstrækkelige til at forklare alt om flytninger, der skal forklares. De seneste ændringer i flyttestrømmene har gjort meget til at nedbryde troen på begge disse opfattelser. Det er klart, at økonomiske motiver stadig optræder i flytternes tanker, men langt mindre end i fortiden; og jeg vil påstå, at hvis vi var lige så flittige til at pirke ikke-økonomiske motiver for hidtidige flytninger frem, som vi har været til at identificere de økonomiske elementer i den nuværende situation, ville vi næsten med sikkerhed have fundet dem...

Hvis der er en enkelt lære, jeg vil uddrage heraf, så er det et skrigende behov for i hvert fald en seriøs begyndelse på at opbygge en meningsfuld teori, så at vi ikke for evigt skal styrte af sted for at indhente uforudsete begivenheder, som vi aldrig rigtig kan forklare.«

Formålet med denne artikel er derfor at gøre rede for de seneste års befolknings- og erhvervsfordeling i vestlige industrialiserede lande og at rejse en diskussion om årsagerne til den konstaterede udvikling.

Figur 1. Befolkningsstiltvækst eller -tilbagegang pr. år i — storbyregioner, ...egnsudviklingsregioner og --- øvrige regioner, 1961-77. Regionernes andel af landets totalbefolkning 1977 er angivet i procent

Begreberne geografisk koncentration henholdsvis decentralisering har to dimensioner, som begge har storbyområderne i koncentrationsenden af skalaen: Dels den regionale dimension – forholdet storbyregioner/udkantsregioner – hvor den enkelte husholdnings bolig og arbejdsplads(er) ligger inden for samme region. Og dels bymønstret – forholdet storbyer/småbyer/landdistrikter – hvor man godt kan bo i en anden bebyggelse, end den man arbejder i. Til den befolkningsstagnation, der er konstateret i storbyerne, svarer en stabilisering eller vækst både i udkantsregioner og i småbyer.

Befolkning

I figur 1 er vist den årlige befolkningstilvækst eller -tilbagegang i otte nordvesteuropæiske lande, fordelt på de enkelte landes (1) største byregion (i Vesttyskland er der ikke én dominerende region), (2) regioner hvor der gives egnsudviklingsstøtte og (3) øvrige regioner.

Selv om der er variationer fra land til land, er der en klar gennemgående tendens: I 1960'erne var befolkningstilvæksten væsentlig stærkere i storbyregionerne end i udkantregionerne (dog var i Danmark og Holland storbyernes vækst allerede dæmpet i forhold til 1950'erne).

Tabel 1. Befolkningsudvikling 1965–70–76 i Danmark

Bystørrelse 1970	Folketal (tusinder)			Vækst (%)	
	27.9.65	1.11.70	1.7.76	65–70	70–76
<i>A. Hele kommuner</i>					
Hovedstadsregionen	1.678	1.753	1.761	4,5	0,5
Kommuner med byer over 100.000 + omegnskommuner	676	721	757	6,7	5,0
Kommuner med byer 10–100.000	1.019	1.071	1.107	5,1	3,4
<i>B. I øvrige kommuner med større udpending¹⁾</i>					
Byer 2–10.000 indb.	61	66	73	8,2	10,2
Byer 500–2.000 indb.	133	148	182	11,3	22,8
Bebyggelser u. 500 indb. og rene landdistrikter	466	446	433	–4,3	–3,0
<i>C. I øvrige kommuner uden større udpending²⁾</i>					
Byer 2–10.000 indb.	236	256	281	8,2	10,0
Byer 500–2.000 indb.	98	108	125	9,9	16,1
Bebyggelser under 500 indb. og rene landdistrikter	400	369	354	–7,8	–4,2
Hele landet	4.768	4.938	5.073	3,6	2,7

1) $\frac{\text{Erhvervsaktive arbejdende}}{\text{Erhvervsaktive boende}} < 0,95$ i 1970

2) $\frac{\text{Erhvervsaktive arbejdende}}{\text{Erhvervsaktive boende}} > 0,95$ i 1970

Omkring 1970 aftog væksten i storbyregionerne stærkt, mens den øgedes lidt i udkantregionerne. D. v. s. at forskellen i væksttakt formindskes, og i nogle lande får udkantregionerne endda højere vækst end storbyregionerne.

I de allerseneste år optræder der mindre ændringer, men intetsteds nogen tilbagevenden til 60'ernes billede.

Befolkningens fordeling i bymønsteret kan illustreres med nogle tal fra Danmark og USA (tabel 1 og 2). De er opstillet sådan, at de viser udviklingen dels i større byområder, dels i småbyer og landdistrikter både med og uden pendling til større byer:

I begge lande ses, at de større byer efter 1970 har aftagende vækst. Småbyer, henholdsvis amter uden større byer, får stigende vækst – størst hvis de har omfattende pendling til storbyer, men også områder uden pendling har betydelig vækst.

Tabel 2. Befolkningsudvikling 1960–70–74 i USA

Amtsklasse	Folketal i 1974 (tusinder)	Årlig vækst (%)	
		1960–70	1970–74
»Metropolitan« ¹⁾	154.934	1,6	0,8
Øvrige amter	56.457	0,4	1,3
Heraf amter hvor:			
o. 20 % pendler til metropolitan	4.372	0,9	2,0
10–19 % pendler til metropolitan	9.912	0,7	1,4
3– 9 % pendler til metropolitan	14.263	0,5	1,3
u. 3 % pendler til metropolitan	27.909	0,2	1,1
Specielt: Amter uden byer over 2.500 indb. og ikke grænsende til metropolitan	4.618	–0,4	1,4
USA i alt	211.390	1,3	0,9

1) Standard Metropolitan Statistical Areas, d. v. s. amter med byer over 50.000 indb. + tilgrænsende forstadsamter.

Kilde: Morrison 1978.

Tilsvarende tendenser er konstateret i en række andre lande. Eriplan (1978) har f. eks. fremlagt tal, der viser at i Frankrig har nu alle byklasser med over 1.000 indbyggere, undtagen Paris, betydelig vækst.

Hvilke af befolkningsudviklingens bestanddele har nu været afgørende for disse forskydninger? Det er for det danske bymønsters vedkommende belyst i tabel 3, der omfatter en fire-års periode før og en fire-års periode efter at skredet skete.

Det fremgår, at langt den vigtigste årsag til ændringerne i befolkningsfordelingen er ændringerne i det indenlandske vandringsmønster – fra byer med over 20.000 indbyggere, til kommuner uden sådanne byer. I beskedent omfang har dog også forskelle i fødslernes aftagen samt forskelle i flytningerne til og fra udlandet bidraget.

Tabel 3. Befolkningens gennemsnitlige årlige bevægelser 1966-69 og 1974-77 i danske byklasser

Promille af totalbefolkningen

Bystørrelse 70	Fødsels- hyppighed		Døds- hyppighed		Indenl. nettoflytn.		Udenl. nettoflytn.		Ialt	
	66-69	74-77	66-69	74-77	66-69	74-77	66-69	74-77	66-69	74-77
Hovedstadsreg. Kommuner m. byer o. 100.000 indb.	15,8	12,4	10,2	10,6	2,8	-2,9	0,8	-0,8	9,2	-1,8
+ omegnskomm.	17,6	14,7	9,0	9,1	3,3	-0,1	-0,5	-0,3	11,3	5,2
Kommuner m. byer 20-100.000 indb.	17,7	14,1	9,5	9,8	1,9	-1,9	-0,2	-0,3	9,9	2,1
Kommuner m. byer 10-20.000 indb.	16,5	13,5	10,2	10,5	-0,5	2,0	-0,1	-0,2	5,7	4,8
Kommuner m. byer 5-10.000 indb.	16,5	13,5	9,7	10,1	-4,5	0,2	0,1	0,2	2,4	3,8
Øvrige kommuner	15,2	13,3	10,5	10,6	-5,3	5,4	0,9	0,3	0,3	8,3
Hele landet	16,3	13,3	9,9	10,2	0	0	0,3	-0,3	6,7	2,8

En opgørelse over de regionale ændringer i befolkningens bevægelser viser tilsvarende, at det afgørende har været en forskydning af vandringerne *fra* hovedstadsregionen og Århus amt *til* egnsudviklingsområderne.

I en britisk undersøgelse (Rees 1979) som peger i samme retning, er nettovandringerne opdelt på aldersklasser, se tabel 4.

Tabel 4. Indenlandsk nettovandring i britiske regioner 1960-71 og 1970-71

Alders- klasse 61 hhv. 71	Sydøstengland (Londonregionen)		Nordengland, Skotland og Wales	
	60-61	70-71	60-61	70-71
1-14	1.370	-4.370	-9.980	-3.640
15-24	14.540	14.910	-13.790	-10.770
25-44	6.020	-5.830	-14.550	-3.580
45-64	-90	-7.710	-640	2.230
65 og derover	-1.670	-14.810	330	2.150
I alt	20.170	-13.990	-38.630	-13.610

Kilde Rees 1979.

Det fremgår at fravandringen fra udkantområderne er mindsket stærkt i de fleste aldersgrupper, men ikke meget i aldersklasserne 15-24. Et spejlbillede heraf udgør den engelske hovedstadsregion: Her er nettotilvandringen slået om i fravandring for alle aldersklasser undtagen netop de unge. Med andre ord flytter de unge i aldersklasserne 15-24 stadig til de store byer. Det nye er, at de lidt ældre (med børn) flytter tilbage igen – en vandringsstruktur der også kan spores her i landet.

Det må konkluderes, at de fleste vestlige industrialiserede lande efter 1970 har oplevet en forskydning af befolkningstilvæksten fra storbyer til udkants-

regioner og småbyer, som skyldes ændrede flyttemønstre. Forskydningen er konstateret både under høj- og lavkonjunktur, og kan ikke bortforklares som et tilfældigt eller kortvarigt udsving.

Erhverv

Når den *regionale* koncentration af befolkningen er ophørt, må det samme gælde for koncentrationen af arbejdspladser. Det samme behøver ikke at være tilfældet inden for *bymønstret*, hvor man kan arbejde i en større by, end man bor i. Det er ikke let at få up-to-date statistik om erhvervslokaliseringen fra mange lande, så i det flg. er udviklingen i de senere år illustreret med danske tal. Tilsvarende tendenser er imidlertid beskrevet i andre vestlige industrilande, bl. a. af Summers et al. 1976, Sternlieb & Hughes 1977, Drewett 1979 og Ekstam 1979.

Landbrugets beskæftigelse gik som bekendt hastigt tilbage i 50'erne og 60'erne, hvilket var stærkt medvirkende til landdistrikternes affolkning. I en række lande er tilbagegangen imidlertid dæmpet i 70'erne, hvilket har bidraget til at stabilisere landdistrikternes folketal. Også for minedrift og anden råstofudvinding, der hyppigst sker uden for de større byer, er beskæftigelsestilbagegangen i visse industrialiserede lande afløst af stabilisering eller vækst.

Industriens regionale udvikling fremgår af figur 2. I Danmark, som i andre industrialiserede lande, er det samlede industripersonel stagnerende – fra 1974 endda aftagende.

Den tidlige industrialisering skete først og fremmest i regioner med større byer, Hovedstadsregionen, Fyn og Østjylland. Dette afspejler sig på figur 2 i regionernes industrialiseringsgrad i 1964. Imidlertid var der allerede på dette tidspunkt en vis decentralisering i gang. Figuren viser, at den er fortsat siden, sådan at industrialiseringsgraden nu er omtrent lige stor i alle landsdele. Forskydningen skyldes først og fremmest, at nye fabrikker oprettes og eksisterende ekspanderer i udkantområderne, samtidig med at fabrikker i de større byområder mindsker deres personale, evt. nedlægges. Kun en mindre del af forskydningen skyldes flytninger.

I figur 3 og 4 er udviklingen belyst inden for nogle lavtlønsbrancher og nogle højtølsbrancher. Den regionale forskydning optrådte i 60'erne kun inden for lavtlønsbrancherne. I 70'erne er der imidlertid også begyndt en geografisk udjævning inden for højtølsbrancherne. Det er i Hovedstadsregionen, at krisen har ramt hårdest, og på den anden side ses der nu mange eksempler på blomstrende, teknologisk avancerede virksomheder i udkantregionernes småbyer (Hartoft-Nielsen 1978).

Fig. 2. *Personel i egentlig industri (mindst 6 beskæftigede) i pct. af hele befolkningen. P. g. a. ændringer i definitioner og branchegrænssninger optræder der undertiden 2 forsk. tal for samme år (lodrette linier)*

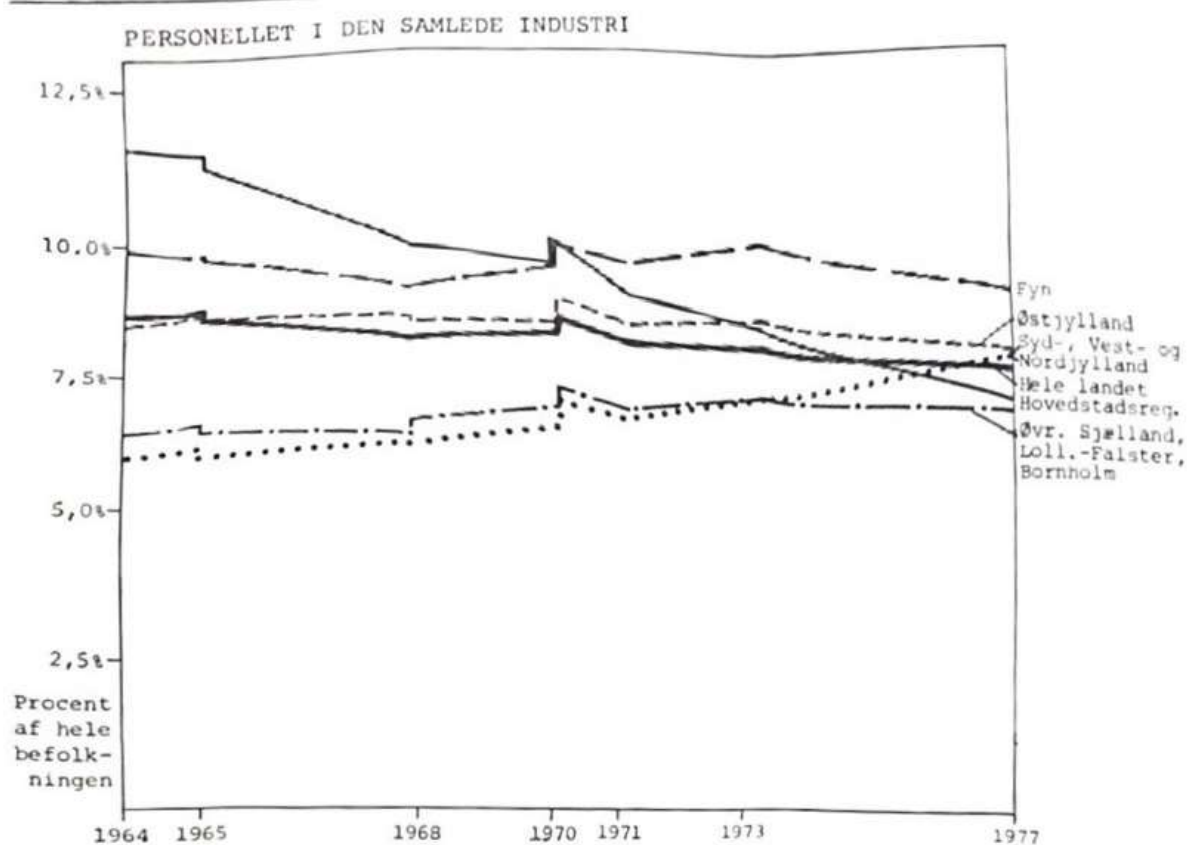
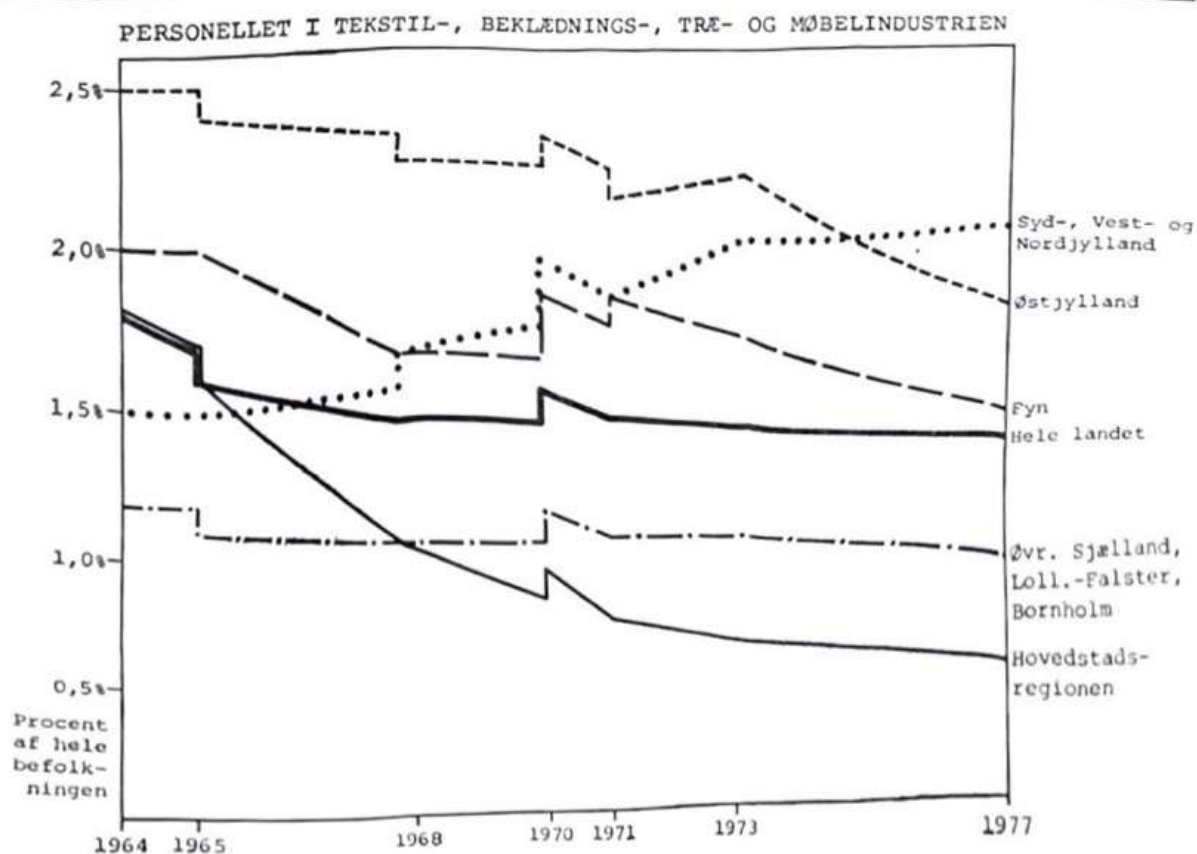
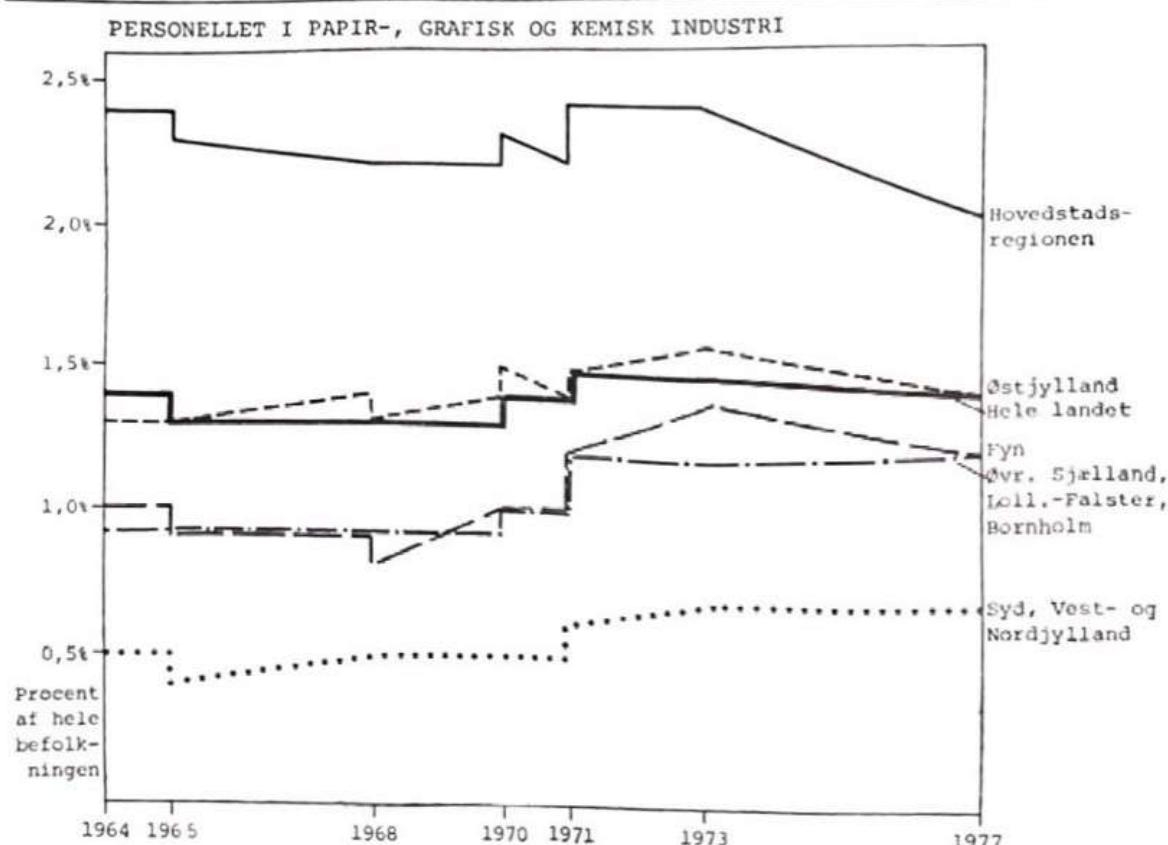

Fig. 3.

Figur 4

Tabel 5. Industriens samlede personel i Danmark 1971-77

Bystørrelse 1970	1971	1973	Udvikl. 71-73	1977	Udvikl. 73-77
Hovedstadsregion	160.662	157.121	-2,2 %	126.648	-19,4 %
Kommuner m. byer o. 100.000 + omegnskommuner	69.193	71.613	3,5 %	62.746	-12,4 %
Kommuner m. byer 20-100.000	75.831	81.397	7,3 %	72.363	-11,0 %
Kommuner m. byer 10-20.000	32.604	37.023	13,6 %	36.693	-0,9 %
Kommuner m. byer 5-10.000	29.824	33.037	10,8 %	32.997	-0,1 %
Øvrige kommuner	43.303	51.244	18,3 %	58.052	13,3 %
Hele landet	411.447	431.435	4,9 %	389.499	-9,7 %

Kilde: Industristatistikken, div. årgange.

Industriens fordeling på store og små byer fremgår af tabel 5. Også her ses en decentralisering: I Hovedstadsregionen tilbagegang, i provinsbyer med over 20.000 indbyggere en udvikling svarende til landsgennemsnittet, i mindre byer en kraftig vækst i begyndelsen af 70'erne og siden 1974 stabilisering eller endog mindre vækst. Selv i byer med kun 500-1.000 indbyggere findes der nu ofte små industrivirksomheder.

Den *private service* er mangelfuldt belyst i statistikken. Man kan kun i de

store stikprøveundersøgelser over beskæftigelsen fra 1972 og 1978 få nogle tal om den regionale udvikling inden for handel, pengeinstitutter og »forskellig servicevirksomhed« (der omfatter hotel, restaurant, forlystelser, frisører, vaske-rier, rengøring m. v.). De er vist i tabel 6.

Tabel 6. Arbejdsstyrke i privat service, regionalt fordelt. Danmark 1972-78

Tusinder	8.11.1972	25.10.1978	Vækst i %
Hovedstadsregionen	223	228	2
Øvrige Sjælland, Loll.-Falster, Bornholm	51	54	7
Fyn	42	43	3
Østjylland (Vejle + Århus Amt)	84	88	5
Syd-, Vest- og Nordjylland	120	130	8
Hele landet	520	543	5

Tabellen tyder på en tendens til regional decentralisering til udkantområderne. Imidlertid mangler der tal fra de liberale erhverv og erhvervsservice (konsulenter, EDB-bureauer m. v.), der er den mest ekspansive del af den private servicesektor, og som er koncentreret i de største byer. Alt i alt må man derfor regne med, at beskæftigelsen i privat service udvikler sig ret parallelt i de forskellige landsdele.

Inden for de enkelte regioner er der ingen tvivl om, at der på det helt lokale plan foregår en koncentration, især inden for så vigtigt et område som dagligvarehandelen. Adskillige landsbyer har i 70'erne mistet deres sidste butik.

Det er i offentlig service at langt de fleste nye arbejdspladser opstår. I 1960'erne var der betydelig vækst i store og mellemstore byer, mens den offentlige service i bebyggelser under 1.000 indbyggere blev indskrænket. Beskæftigelsesudviklingen efter 1972, hvor en løbende statistik blev indledt, fremgår af tabel 7.

Tabel 7. Offentlig beskæftigelse fordelt på byklasser. Danmark 1972-78

Tusinder ¹⁾	Kommuner		Amts-kommuner ²⁾		Stat ³⁾		Tilsammen		Vækst %
Bystørrelse 1970	1972	1978	1972	1978	1972	1978	1972	1978	
Hovedstadsregionen	87	126	37	45	95	100	219	271	24
Komm. m. byer over 100.000 + omegnskom.	31	47	14	17	27	29	72	93	29
Komm. m. byer 20-100.000	30	40	16	21	27	29	73	89	23
Komm. m. byer 10-20.000	16	22	9	11	16	17	41	50	22
Komm. m. byer 5-10.000	13	18	3	4	8	9	25	30	23
Øvrige kommuner	38	61	6	7	5	5	50	74	49
Hele landet	216	314	84	105	178	190	479	609	27

1) Hver heltids- og hver deltidsbeskæftiget regnet som 1.

2) Kun sygehuspersonale (over 80 % af det amtskommunale personale).

3) Skøn baseret på fordelingen af statspersonale ved registerfolketællingen 1976.

Det fremgår at den offentlige sektors vækst nu er ret jævnt fordelt over hele landet, men dog stærkest i udkantregioner og i kommuner som ikke rummer byer over 5.000 indbyggere.

Dette hænger sammen med at den mest ekspansive del af den offentlige sektor nu er kommunal nærservice, f. eks. børneinstitutioner, mens den overordnede statslige service nærmest er stagnerende. Samtidig er nogle af de koncentrationstendenser, der tidligere foregik inden for forskellige servicegrene – f. eks. i folkeskolen – nu nærmest ophørt. I andre grene gennemføres en geografisk udjævning, f. eks. m. h. t. gymnasiedækningen.

Også mellem regionerne foregår der en udjævning af den offentlige service, idet væksten er forholdsvis mindst i Hovedstadsregionen og gennemgående størst i udkantsamter.

Sammenfattende ser befolkningskoncentrationens ophør altså ud til at hænge sammen med en opbremsning i landbrugsbeskæftigelsens tilbagegang, med en decentralisering af industrien og med en forskydning af tyngdepunktet i den offentlige sektors vækst fra de større byer mod udkantsregioner og mindre byer.

Bidrag til en forklaring

Stærkt forenklet kan man måske sammenfatte gangse forklaringer på befolknings- og erhvervslokaliseringen under industrialiseringen sådan: Industrien koncentrerer på grund af stordriftsfordele i produktionen, mindst mulige transportomkostninger for råstoffer samt fordele ved gensidig nærhed og markedsnærhed. Arbejdskraften, der frigøres fra landbruget, må følge efter. Og service må igen følge efter befolkningen for at finde det nødvendige underlag (tærskelværdi) inden for overkommelig rækkevidde.

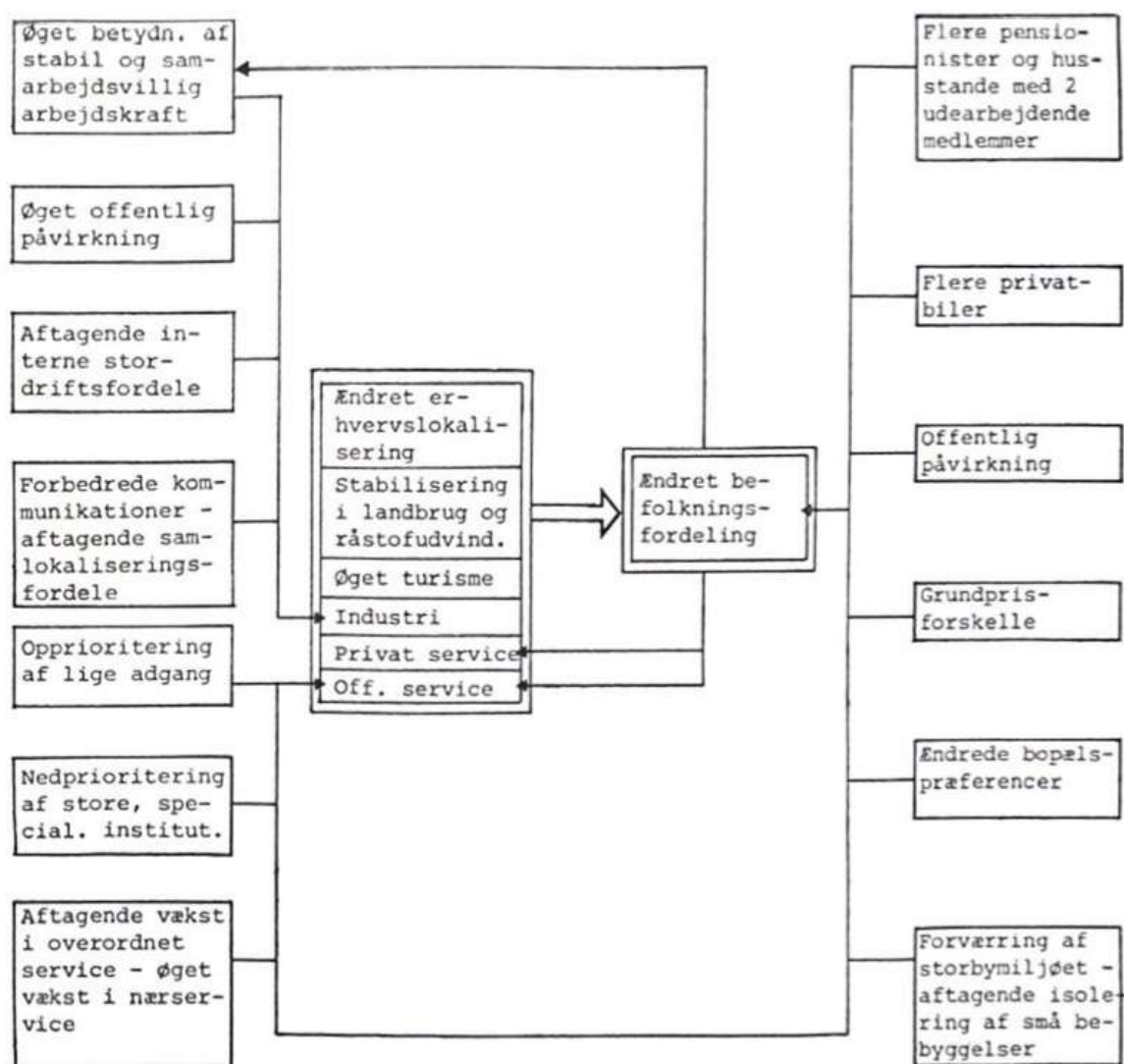
I 60'erne nuanceres opfattelserne. Stadig stærkt forenklet: I en tid hvor efterspørgslen efter arbejdskraft overstiger udbuddet i de store byer, trænges den industri, der kan bruge den mindst kvalificerede arbejdskraft, ud i udkantregionerne. Men samtidig koncentrerer de ekspanderende ledelses- og udviklingsfunktioner mere og mere i storbyer, hvor de kan holde nær indbyrdes kontakt. De kvantitative regionale forskelle bliver til kvalitative. – Inden for de enkelte regioner sker der en boligudflytning fra de større byer og deres forstæder til små bebyggelser, som forklares med, at de lave grundpriser tiltrækker parcelhusefterspørgerne, nu hvor de får egen bil.

I dag bliver yderligere modifikationer nødvendige. Det har vist sig ikke kun at være i perioder med fuld beskæftigelse, at befolkningskoncentrationen ophørte, men også i lavkonjunkturer. Eller sagt på en anden måde: I Danmark har vandringerne fra provins til hovedstad aldrig været større end under 30'ernes arbejdsløshed – og aldrig mindre end under 70'ernes! Vi må søge forklaringen i forhold, der adskiller 70'ernes samfund fra 30'ernes.

Det er mest i Amerika at samfundsvidenskaberne har taget udfordringen op

og prøver at finde forklaringerne på den nye regionale udvikling. I Europa er spørgsmålet først og fremmest rejst i internationalt forskningssamarbejde, f. eks. NordREFO (Ekestam 1979), EF (Eriplan 1978), Wien Centret (Drewett 1979) og IIASA (Hansen 1978).

Figur 5. Hypoteser om årsager til den ændrede regionale udvikling og bymønstreudvikling i industrialiserede markedsøkonomiske lande

I figur 5 er det forsøgt at strukturere de hypoteser, der er fremsat. Det antages i reglen at erhvervslokaliseringen (venstre del af figuren) er bestemmende for befolkningens placering (højre del af figuren). »Manden må komme til jobbet«. Det må dog tages i betragtning, at indflydelse i den modsatte retning også kan forekomme, d. v. s. »jobbet kommer til manden«.

Figuren som helhed refererer til den regionale udvikling. Hvis man kun betragter bymønstrets udvikling inden for de enkelte regioner – hvor man kan

vælge bopæl mere eller mindre uafhængigt af arbejdsstedets beliggenhed – er det højre del af figuren, der er af interesse. Placering af bopæl mellem regioner bestemmes – udover af erhvervslokaliseringen – dog ikke altid af helt de samme faktorer som valg af bopæl inden for en region: Det vil af det følgende fremgå, at enkelte af faktorerne i højre side af diagrammet især påvirker den ene, andre den anden valgsituation.

Det skal understreges, at det ikke er meningen at alle lokaliseringsfaktorer medtages i diagrammet, men kun faktorer der kan bidrage til at forklare *ændringerne* i udviklingen. Nogle af hypoteserne består imidlertid i at tidligere begrænsninger er svækket stærkt, f. eks. begrænsningerne m. h. t. hvor langt en person kunne transporteres på én time. Derved kan faktorer, der tidligere kan have foreligget latent, nu have fået større muligheder for at slå igennem – f. eks. præferencer for at bo i små bebyggelser.

På erhvervslokaliseringssiden er først anført »baserhverv«, d. v. s. erhverv der sælger deres varer eller tjenester til kunder uden for regionen.

Landbrug samt megen *råstofudvinding* og *turisme* er erhverv, der lokaliseringsmæssigt er bundet til naturressourcer uden for de større byer. Stabiliseringen i landbrugsbeskæftigelsen og forøgelsen af turismen bidrager derfor direkte til at beskæftigelsen i udkantregioner og småbebyggelser udvikler sig mere positivt i 70'erne end tidligere.

Industriens forskydning fra storbyregioner til udkantregioner og mindre byer kan skyldes en række årsager:

For det første har offentlig påvirkning (egnsudviklingsstøtte og anden regionalpolitik) givetvis medvirket hertil. Imidlertid er der også sket en geografisk decentralisering af industrien i lande, der så at sige ingen regionalpolitik fører, så den kan ikke være hele forklaringen. I denne forbindelse må i øvrigt også nævnes øget lokal indsats for at tiltrække virksomheder.

For det andet kan det antages, at de interne stordriftsfordele inden for megen industri er blevet svækket. Kombineret med at store fabrikker er overrepræsenteret i store byer og små fabrikker i små byer vil det bevirke en relativ svækkelse af storbyindustrien. I hvert fald er det i mange lande konstateret, at små fabrikker klarer sig bedre gennem krisen end store (hermed siges stadig intet om økonomisk koncentration). Årsagerne hertil er langt fra klare, måske har små enheder lettere ved at indrette sig efter ændrede vilkår. Hertil kan komme, at moderne organisationsformer (»profit centre« m. v.) fremmer fysisk decentralisering. – I denne forbindelse må det også nævnes, at en del storbyer er domineret af brancher, der nu er i tilbagegang i Vesteuropa-Nordamerika – det gælder f. eks. Göteborg og flere engelske storbyer. I sent industrialiserede egne kan industriens sammensætning være mere moderne. Det er dog ikke i alle lande, at industristrukturen er til udkantområdernes eller småbyers fordel.

For det tredje kan fordelene ved samlokalisering (»externalities«) være aftagende – og dermed fordelene ved lokalisering i en større by. Det er allerede for

længst konstateret at omkostningerne ved at transportere råstoffer til en fabrik og produktet videre til kunderne – som den traditionelle lokaliseringsteori lagde stor vægt på at minimere – for de fleste virksomheder nu kun udgør en ubetydelig del af de samlede omkostninger. I stedet har man en overgang lagt megen vægt på især avancerede virksomheders behov for hyppig personlig kontakt med forretningsforbindelser, forskningsinstitutioner, myndigheder og organisationer. Men udbygningen af flynettet og telekommunikationerne (herunder data-transmissionen) har sandsynligvis bevirket, at også kontaktproblemerne nu lettere kan løses for virksomheder uden for storbyerne, og at en faktor, der begrænsede lokaliseringsmulighederne, således er svækket. Det er oven i købet blevet sagt, at storbyens fordele m. h. t. kvalificerede og specialiserede kontaktmuligheder måske tæller mindre end fordelene ved at myndigheder og forretningsforbindelser i den lille by er mindre bureaukratiske og får bedre personligt kendskab til virksomheden.

Endelig spiller mulighederne for at rekruttere arbejdskraft utvivlsomt en rolle – d. v. s. at befolkningsfordelingen (højre del af figur 5) også påvirker venstre del. Dette kan forekomme paradoksalt i en tid, hvor udbuddet af arbejdskraft generelt overstiger efterspørgslen. Fra virksomhedsside fremhæves det imidlertid ofte, at arbejdskraften uden for storbyregionerne er mere indstillet på samarbejde, mere stabil og mindre organiseret i fagforeninger. Hertil kommer, at mens det tidligere kunne være svært at tiltrække kvalificeret personale i udkantregioner, synes det nu at være lettere – bl. a. fordi mange uddannelser er udbygget rundt om i provinsen, men også af de grunde, der er behandlet i figurens højre del.

Tidligere var arbejdsløsheden størst, kvindernes erhvervsfrekvens lavest og lønniveauet lavest i udkantregionerne. Generelt kan det konstateres, at der i de seneste år er sket en vis regional udjævning i disse henseender. Det tyder på, at det snarere er virksomhedernes efterspørgsel end udbuddet af arbejdskraft, der er primus motor i beskæftigelsens forskydning bort fra storbyerne.

Vender vi os nu mod »non-basic« eller *servicesektoren*, opfattes dens lokalisering traditionelt som en passiv tilpæjning efter kundeunderlagets fordeling. Der indgår imidlertid også mere autonome faktorer i form af de gennemgribende strukturændringer, som ledsager sektorens generelle vækst.

Lokaliseringsudviklingen inden for offentlig service er af afgørende betydning p. g. a. denne sektors stærke vækst i alle industrialiserede lande. Det er allerede nævnt, at væksten nu sker mere decentralt end i 60'erne både p. g. a. den ændrede fordeling af befolkningsunderlaget, p.g.a. forskydninger mellem delsektorerne og p.g.a. en ændret udvikling inden for de enkelte delsektorer. Således er faglige mål om så specialiserede ydelser som muligt, f. eks. inden for skolevæsenet, ved at blive overskygget af sociale mål om bedre internt miljø og bedre kontakt mellem institution og hjem – hvilket fører til ønsker om mindre institutioner. Hertil kommer, at der kan være betydelige økonomiske fordele ved

at udnytte ledig kapacitet i eksisterende anlæg – som ofte findes i landdistrikter der i en periode har haft aftagende folketal – fremfor at bygge nye.

Betragter vi derefter *befolkningssiden* af figur 5, må det erindres at ændringer i fordelingen mellem regionerne i reglen må ledsages af ændringer i erhvervslokaliseringen, mens ændringer i befolkningens fordeling inden for en region kan foregå mere uafhængigt af arbejdspladsernes fordeling.

For husstande uden erhvervsaktive medlemmer – herunder det stigende antal pensionister – gør afhængigheden af arbejdspladser sig dog ikke gældende. Andre faktorer kan derved slå igennem – f. eks. ønsket om at bo i et behageligt klima. I lande med store klimaforskelle, f. eks. USA, bidrager pensionisternes flytning mod syd i høj grad til storbyernes stagnation.

Paradoksalt nok kan man også sige, at tendensen til at gifte kvinder arbejder ude, og at familierne således får to udearbejdende medlemmer, også svækker betydningen af nærheden til arbejdspladserne. Inden for en region bliver fordelingen ved at bo nær den ene arbejdsplads relativt mindre, hvis man derved får længere afstand til den anden. Og hvis den ene ægtefælle bliver arbejdsløs, er tilskyndelsen til at flytte til en anden region beskeden.

Privatbilens udbredelse har naturligvis bidraget stærkt til at tillade større afstand mellem hjem og arbejdssted. Bilen er dog ikke selv årsag til at man flytter, men den svækker en begrænsning for valget af bopæl. Den er en nødvendig, men ingen tilstrækkelig betingelse for decentralisering.

Dernæst må nævnes det offentliges påvirkning af befolkningens fordeling. Der er imidlertid så store forskelle mellem de enkelte landes mål og midler, og de administrative systemer varierer så meget, at de generelle tendenser til decentralisering næppe i afgørende grad kan tilskrives offentlige tiltag. By- og regionplanlægningen tilstræber intetsteds ekstrem spredning af boligbyggeriet, heller ikke ekstrem koncentration. Men der er mange forskellige mellemløsninger, herunder også den opbygning af nye byer der sker i nogle lande. Andre offentlige tiltag, f. eks. skattesystemerne, kan som utilsigtede bivirkninger medføre forskelle mellem byers og andre områders attraktivitet. I Danmark har mange omegns- og landkommuner i de senere år ført en aktiv jordpolitik – mens nogle bykommuner har haft besvær med at få byggemodnet i tilstrækkelig takt. Som nævnt i det følgende tyder udviklingen i jordpriserne dog på, at udflytningen ikke blot har årsager på udbudssiden, men også på efterspørgselsiden.

De stigende grundpriser – sammenholdt med den stigende efterspørgsel efter parceller – fremhæves ofte som den afgørende årsag til boligbyggeriets decentralisering inden for de enkelte regioner. At denne faktor er stærkt medvirkende er uden for al tvivl. Imidlertid er grundprisforskellene blevet forholdsvis mindre igennem 70'erne, mens befolkningens decentralisering snarest er accelereret. Hvis grundprisforskellene var den eneste årsag, skulle man have forventet en aftagende udflytning.

Man må derfor også se på efterspørgselssiden, med andre ord ændringer i befolkningens bopælspræferencer i de industrialiserede lande i Nordvesteuropa og Angloamerika. Det kan antages, at miljøfaktorer i bredeste forstand spiller en større og ændret rolle. Større, fordi der lægges større vægt end tidligere på spørgsmål som let at kunne komme ud i naturen, bedre kontaktmuligheder i mere overskuelige små samfund, i nogle lande klimaforskelle o. s. v. Og ændret rolle, fordi på den ene side telefon, TV, biler og bedre service (undtagen i helt små landsbyer) har brudt den tidligere ret isolerede tilværelse i mindre bebyggelser – mens på den anden side storbymiljøerne er blevet dårligere i kraft af forurening, støj, trafik, kriminalitet og i nogle lande terrorisme og raceproblemer. Nogle af disse »stordriftsulemper« forårsager også højere beskatning i storbyerne, men det afhænger af skattesystemerne i de forskellige lande.

I Holland, hvor der er foretaget en del undersøgelser af flyttemotiver, har man fundet, at ved flytninger inden for en region er selve boligens type og egenskaber afgørende for de fleste. Men ved flytninger fra storbyregioner til andre landsdele vejer det lokale samfunds fysiske og sociale miljø tungere end selve boligen.

Konklusion

Der er blevet fremsat en række hypoteser om årsagerne til den ændrede befolknings- og erhvervsfordeling. Formodentlig har adskillige af dem medvirket – det synes ikke i dag muligt at give en enkelt strømlinet forklaring.

Enkelte forskere i USA har prøvet at finde de forskellige faktorer vægt gennem multiple regressionsanalyser, f. eks. Beale (1977), McCarthy & Morrison (1977) og Morrill (1978). De synes at være enige om at industrialiseringsgraden har aftagende forklaringsværdi, hvorimod antal pensionister, rekreative indikatorer, udviklingen i service og industribeskæftigelsen samt miljøfaktorer har stigende.

Det må dog konkluderes, at forståelsen af hvordan disse faktorer indgår i den generelle samfundsudvikling stadig er så mangelfuld, at det ikke er muligt at forudsige den fremtidige regionale udvikling og bymønsterudvikling med nogen form for præcision, ej heller at sige i hvilken grad udviklingen kan påvirkes fra samfundets side med de virkemidler, der accepteres i vestlige industrilande.

Den geografiske koncentration af befolkning og erhverv er længe blevet opfattet som noget i retning af en naturlov. Ønsket om egnsudvikling, mere lige levevilkår i de forskellige dele af landet og en eller anden grad af decentralisering, som har været opstillet som politiske mål i de fleste vestlige samfund, forekom at være så meget »mod strømmen«, at de var ret urealistiske.

Det er de ikke længere. Den meste industri ser i dag ud til at kunne ligge lige godt mange forskellige steder, og lokaliseringen derfor også påvirkes i en

eller anden grad. Og den offentlige sektors omfang og vækst giver samfundet muligheden for direkte at bestemme over nogle af de vigtigste brikker i den regionale udvikling.

Bagsiden af medaljen er at storbyområdernes stagnation betyder økonomiske problemer dér. Men samtidig kan det mindre vækstpres måske mindske de store trafik anlæg og erhvervsbyggerier, gøre det lettere at tynde ud i de tætteste bydele og dermed forbedre det fysiske miljø.

Litteraturhenvisninger

- Calvin L. Beale*: The Recent Shift of United States Population to Nonmetropolitan Areas, 1970-75. *International Regional Science Review*, vol. 2, No 2, winter 1977, p. 113-22.
- Brian J. L. Berry*: The Counterurbanization Process: Urban America Since 1970. P. 17-30 i *B. J. L. Berry* (ed): *Urbanization and Counterurbanization*. *Urban Affairs Annual Review* vol. 11. Sage Publ., Beverly Hills/London 1976.
- Brian J. L. Berry*: The Counterurbanization Process: How General? P. 25-49 i *N. Hansen* (ed): *Human Settlement Systems*. Ballinger, Cambridge Mass., 1978.
- Berardo Cori*: Report on the Italian National Settlement System. I: The National Settlement Systems. IGU Commission on National Settlement Systems & Polish Academy of Sciences, Warszawa 1979.
- Etienne Dalmasso*: Report on the French National Settlement System. I: The National Settlement Systems. IGU Commission on National Settlement Systems & Polish Academy of Sciences, Warszawa 1979.
- R. Drewett*: *Urbanization Trends in Selected OECD Countries*. OECD Secretariat, 1979 (mimeo).
- H. Ekestam*: *Ortssystemets framtida utveckling*. NordREFO 1979 nr. 1.
- European Communities, *Concerted Research on the Growth of Large Urban Concentrations*. Final Report Interest Group 2, Migration. Eriplan, Bruxelles 1978.
- J. P. Gibbs*: *The Evolution of Population Concentration*. *Economic Geography*, 1963.

- Niles M. Hansen*: Preliminary Overview. P. 1-21 i N. Hansen (ed): *Human Settlement Systems*. Ballinger, Cambridge Mass., 1978.
- Sven Illeris m. fl.*: Rapport om det fremtidige bymønster. Planstyrelsen, København 1979.
- Charles L. Leven*: Growth and Nongrowth in Metropolitan Areas and the Emergence of Polycentric Metropolitan Form. Papers, Regional Science Association, vol 41, 1978, p. 101-12.
- Kevin F. McCarthy & Peter A. Morrison*: The Changing Demographic and Economic Structure of Nonmetropolitan Areas in the United States. *International Regional Science Review*, vol 2 No 2, winter 1977, p. 123-42.
- Richard L. Morrill*: Bases for Peripheral Growth. Proceedings of the U.S.-Hungarian Symposium on Urban Geography. Ann Arbor, 1978.
- Peter A. Morrison*: The Current Demographic Context of National Growth and Development. P. 473-79 i: L. S. Bourne & J. W. Simmons (eds): *Systems of Cities*, Oxford University Press 1978.
- Philip H. Rees*: Migration and Settlement: 1. United Kingdom. International Institute for Applied Systems Analysis. Laxenburg, 1979.
- George Sternlieb & James W. Hughes (eds)*: Post-Industrial America. Center for Urban Policy Research, Rutgers University, New Brunswick 1975.
- George Sternlieb & James W. Hughes*: New Regional and Metropolitan Realities of America. *Journal of the American Institute of Planners*, vol 43 No 3, July 1977, p. 227-41.
- G. F. Summers, S. D. Evans, F. Clemente, E. M. Beck & J. Minkoff*: Industrial Invasion of Non-metropolitan America, A Quarter Century of Experience. Praeger, New York 1976.
- J. Verpalen*: Research on the Development of Urban areas. I: Contribution of the Directorate General of Housing to the IVth Conference of the ECE Group of Experts on Urban and Regional Research. Haag 1979.
- Daniel R. Vining jr. & Thomas Kontuly*: Population Dispersal from Major Metropolitan Regions: An international Comparison. *International Regional Science Review*, vol 3 No 1, fall 1978, p. 49-73.
- D. R. Vining jr. & A. Strauss*: A demonstration that the current deconcentration of population in the United States is a clean break with the past. *Environment and Planning A*, vol 9 No 7, 1977, p. 751-58.
- Olof Wärneryd & Per-Olof Persson*: Report on the Swedish National Settlement System. I: The National Settlement Systems. IGU Commission on National Settlement Systems & Polish Academy of Sciences, Warszawa 1979.
- Wilbur Zelinsky*: Coping with the Migration Turnaround: The Theoretical Challenge. *International Regional Science Review*, vol. 2 No 2, winter 1977, p. 175-78.